

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:29.01.2020 ✓Accepted/Kabul:18.02.2020

DOI: 10.30794/pausbed.681479

Araştırma Makalesi/ Research Article

Akgöz, E., Margazieva, N., ve Asanova, K. (2020) "Turizm İşletmelerinin Etkin Kullanımlarının Multimoora Tekniğiyle Yıllara Göre Karşılaştırılması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 39, Denizli, s. 49-60.

TURİZM İŞLETMELERİNİN ETKİN KULLANIMLARININ MULTIMOORA TEKNIĞIYLA YILLARA GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI*

Erkan AKGÖZ**, Naringül MARGAZİEVA***, Kımbat ASANOVA****

Özet

Sürdürülebilir kalkınma için en elverişli sektör turizmdir. Bu sektörde faaliyet gösteren işletmeler ekonomik, sosyal ve siyasal olaylara karşı oldukça hassastır. Yapılan yatırımların etkinliği yıllara göre farklılık göstermektedir. Hazırlanan bu çalışmada son beş (5) yılın istatistiklerinden yararlanılarak Kırgızistan'da faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin etkin kullanılıp kullanılmadığı araştırılmıştır. Araştırma için çoklu kriterlere göre karar vermek amacıyla 2006 yılından beri kullanılan Multimoora tekniği tercih edilmiştir. Multimoora yöntemiyle etkin kullanım analizi yapılırken Kırgızistan'a ait otel işletmeleri, bunların oda ve yatak kapasiteleri ile birlikte misafir sayısı, geceleme sayısı ve elde ettiği gelir miktarları karşılaştırılmıştır. Yapılan işlemler sonucunda konaklama işletmelerinin yıllara göre kapasite kullanımı Multimoora tekniğiyle sıralanmıştır. Analiz sonuçları Kırgızistan'ın turizm kapasitesini en etkin 2017 yılında kullandığı, en düşük kapasite kullanımının ise 2013 yılında olduğu görülmektedir. Araştırma sonuçları, kapasite kullanımında etkili olan unsurların tespit edilmesinin önemine vurgu yapmakta; turizm planlama ve politikalarını belirleyenler ile yatırımcıların bu durumu göz önünde bulundurarak gerekli önlemleri almalarına dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Turizm, Kapasite Kullanımı, Karar Verme, Multimoora.*

COMPARING TOURISM ENTERPRISES EFFECTIVENESS ACCORDING TO YEARS BY MULTIMOORA TECHNIQUE

Abstract

Tourism, the most favorable sector for sustainable development. Tourism enterprises are very sensitive to economic, social and political stations. So the effectiveness of the investments varies by years. In this study, the statistics of tourism enterprises in Kyrgyzstan for the last five (5) years was used for analyses of the business process effectiveness. Multimoora technique successfully used since 2006 for making decision in multiple criteria's and so Multimoora technique chosen for this study. For the analysis of the tourism enterprises effectiveness by Multimoora method, hotels capacities, quantity of guests and overnight stays; the amount of general income were used to compare hotels. As a result of the analysis we have the sorted list of hotel capacity use by the years. Worth noting that Kyrgyzstan were used maximum effectively its tourism capacity in 2017, and lowest capacity utilization was in 2013. The results of the research emphasized the important of the determination of the main factors for the effective capacity utilization and draws attention of the investors and tourism policy makers to take into consideration of the effective capacity use while making decision.

Keywords: *Tourism, Capacity Using, Decision Making, Multimoora.*

* Bu çalışma, 13-15 Haziran 2019'da, V. Uluslararası Türk Dünyası Sempozyumu'nda (Taraz/Kazakistan) sözlü bildiri olarak sunulmuştur

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi/Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, KONYA.

e-posta: eakgoz@hotmail.com (orcid.org/0000-0001-6723-0271)

*** Öğr. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, KIRGIZİSTAN.

e-posta:naryngul.margazieva@manas.edu.kg (orcid.org/0000-0002-0859-7863)

**** Öğr. Gör. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu, KIRGIZİSTAN.

e-posta:kymbat.asanova@manas.edu.kg (orcid.org/0000-0002-8076-8743)

1. GİRİŞ

Kırgızistan Orta Asya'nın kalbinde, topraklarının yüzde 90'ını Tien Shan ve Pamir Dağları ile kaplı, bozulmamış tabiatı ve muhteşem doğal güzelliklerinden dolayı "Orta Asya'nın İsviçre'si" olarak bilinen bir ülkedir (wikipedia, 2019). Kırgızistan'da birçok geniş çukur, derin vadi ve oldukça yüksek dağ sıraları yer almaktadır. "Tanrı Dağlarının Ülkesi" ismi ile de tanınan Kırgızistan'da 4.000 metreden yüksekte 29; 3.000 metreden yüksekte ise 45 dağ zirvesi bulunmaktadır. Ayrıca dünyanın ikinci büyük krater gölü olan Issık Göl ile deniz seviyesinden 3.016 metre yükseklikteki Son-Göl yerli ve yabancı turistlerin yoğun ilgisini çekmektedir. Çatır Göl (3.530 m.) ile Kırgızistan'ın Çin sınırı yakınında bulunan ve zaman zaman kaybolup geri geldiği için Kel Suu (Gel Su) olarak bilinen göl de yaklaşık 3.500-3.600 rakıma sahiptir. Buna benzer birçok dağ gölü, akarsuları, ılıca ve kaplıcaları bulunmasının yanı sıra göçebe kültürünü devam ettirmesi ülkeye olan ilginin her geçen gün daha da artmasına neden olmaktadır.

Bağımsızlığını 31 Ağustos 1991 tarihinde ilan eden Kırgızistan'ın kuzeyinde Kazakistan, güneydoğu ve doğusunda Çin, batısında Özbekistan, güneybatısında Tacikistan yer almaktadır. Ülke ekonomisi genel olarak tarım, hayvancılık ve madencilığe dayalıdır. Kültürel zenginlikleri ve eşsiz doğal güzellikleri ile bilinen Kırgızistan'da son yıllarda turizm sektörü de hızla gelişmektedir. Kırgızistan'da öncelikli geliştirilmesi gereken sektör olarak belirlenen turizm ile ilgili farklı dönemlerde turizmi geliştirme stratejileri onaylanmıştır. Ancak, ülkenin yakın zamanda yaşamış olduğu siyasi istikrarsızlıklar ile turizm politikasının yetersizliği, turizmden istenilen sonuçların elde edilmesine engel olmuştur.

Turizm sektörü ile ilgili geçmiş verileri inceleyerek eksikliklerin tespit edilmesi ve geleceğe yönelik sağlıklı politikaların belirlenmesi, Kırgızistan için stratejik öneme sahiptir. Çünkü Kırgızistan gibi gelişmekte olan ülkeler için en avantajlı kalkınma aracı olarak turizm sektörü kabul edilmektedir. Turizm sektörünün çarpan katsayısı fazla olduğundan, farklı sektörlerin ve iş kollarının da geliştirilmesi sağlanacaktır. Bundan dolayı hazırlanan bu çalışmada Kırgızistan'ın 2013-2017 yıllarına ait turizm istatistikleri incelenmiş, hangi yıllarda turizmden etkin yararlanılmış, hangi yıllarda ise düşüş yaşandığı belirlenmiştir. Turizm sektöründeki olumlu ve olumsuz değişimlerin nedeni sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal yönleri ile araştırılmıştır. Bu tür araştırmalar genel olarak sadece gelen turist sayısı veya turizm gelirleri ile değerlendirilmiş, diğer veriler göz ardı edilmiştir. Oysa turizm ile ilgili sağlıklı kararlar verilip, politikaların geliştirilmesi için tesis sayısı, tesislerin doluluk oranları, oda fiyatları ve istihdam edilen personel sayısı gibi unsurlarında dikkate alınması gerekmektedir. Buna benzer çalışmalar için birçok program geliştirilmiş ve yöntem kullanılmıştır. Kullanılan yöntemlerden birisi de Multimoora (Multi Objective Optimization on Basis of Ratio Analysis) metodudur. Bu yöntem birden fazla kriterin sağlıklı bir şekilde karşılaştırılması için oldukça yaygın kullanılmaktadır. Bu özelliğinden dolayı son beş yıla ait verilerden yararlanılarak Kırgızistan geçmiş yıllara ait turizm performansı değerlendirilerek geleceğe yönelik öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Turizm her yıl milyonlarca kişiyi tarihi, sosyal, kültürel ve doğal mekânları ziyaret edilmesini motive edecek, binlerce insanın istihdamına katkı sağlayacak, alt ve üst yapı yatırımlarının gelişmesine yardımcı olabilecek niteliğe sahiptir. Burada elde edilen gelirler konaklama, yiyecek-içecek, eğlence ve ulaştırma işletmelerini doğrudan; hayvancılık, tekstil, mobilya, sağlık, haberleşme vb. birçok sektörü de dolaylı olarak etkilemektedir (Özdil, 2008). Bunun farkına varan karar verici konumunda olan kişi ve kuruluşlar, turizmi sürdürülebilir hale getirebilmek amacıyla geçmiş dönemleri inceleyerek geleceğe yönelik bol alternatifli kararlar almaya, bunları uygulamaya çalışmaktadırlar.

Kırgızistan doğal güzellikleri, tarihi, sosyal ve kültürel zenginlikleri ile oldukça alternatif turizm varlıklarına sahiptir. Özellikle dünyaca ünlü ve muhteşem sahili ile bilinen doğa harikası Issık Göl her yıl binlerce yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilmektedir. Sadece Kırgızistan için değil tüm Türk Dünyası için önemli bir değer olan Manas Destanı ve Manas Anıtı'nda turizm için ayrı bir değer taşımaktadır. İlki Bişkek'te 1981 yılında açılan Manas Anıtları genel olarak SSCB konsepti ile inşa edilmiştir (Yurdigül & Ayhan, 2018). Yaklaşık 500 000 satırdan oluşan ve dünyanın en uzun destanı olarak kabul edilen Manas Destanı da çeşitli etkinliklerde turistik ürün olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte Tanrı Dağlarının da Fergana Vadisi olarak bilinen bölgesinin yükseklerinde, yüzeyi kazımaya ve işlemeye oldukça elverişli taşların üzerine çizilen 10 000 den fazla figür bulunmaktadır. Farklı

K. Asanova

periyotlarda yapıldığı tahmin edilen bu figürlerin turistler tarafından en fazla ilgi görenleri ise erken bronz çağa ait olanlarıdır (Yılmaz & Daşman, 2010).

UNESCO tarafından Kırgızistan'da Dünya Kültürel Miras Daimi Listesinde Tarihi İpek Yolları (Chang'an-Tianshan) Koridoru, Süleyman-Şah (Sulaiman-Too) Kutsal Dağı kültürel varlıklar olarak yer almaktadır. Batı Tanrı Dağları (Western Tien-Shan) ise Doğal varlıklar olarak kabul edilmektedir (UNESCO, 2018). Asya'nın en eski şehirlerinden biri olan Oş'ta bulunan Kutsal Süleyman Dağ, hem inanç hem de kültür turizmi için ayrı bir değer taşımaktadır. Aynı şekilde Kırgız kültüründe önemli yeri olan Bozüy'lerde konaklama hizmeti ile birlikte sunulan birçok yerel yiyecek ve içecekler; bürküt (kartal) ile av ve atlı geziler turistlere otantik bir deneyim kazandırmaktadır (Minbaeva, 2010).

Ayrıca ilki Celal-Abad'da 1928 yılında inşa edildiği bilinen, Kırgızistan'ın farklı bölgelerinde de yer alan Sanatoryum ve Kurortlar sağlık turizmine yönelik hizmet sunmaktadır (Жениш, 2017; Minbaeva, 2010). Doğa turizmi açısından oldukça zengin bir potansiyele sahip olan Kırgızistan'da 13 ulusal milli park, 10 koruluk alan, 52 tane de av sahası bulunmaktadır (stat.kg, 2019).

Kırgızistan'ın farklı bölgelerinde değişik zamanlarda gerçekleştirilen Göçebe Oyunları, Gökbörü Şenlikleri gibi birçok ulusal ve uluslararası sosyal, kültürel ve sportif faaliyetler yerli ve yabancı birçok turist tarafından ilgi ile takip edilmektedir. Gelişen alt ve üst yapı yatırımları, teknolojik yeniliklerle birlikte iletişim ve tanıtımın kolaylaşması, otantik zenginlikleri olan Kırgızistan'ı sürdürülebilir turizm açısından oldukça avantajlı konuma getirmektedir.

Bunun farkına varan Kırgızistan hükümeti, ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak amacıyla turizm sektöründe çeşitliliğinin artırılmasına yönelik arayışlara yönelmiş ve olumlu gelişmeler oluşmuştur. Turistlere yıl boyunca tarih, kültür, yayla ve av turizmi gibi hizmetler sunan Kırgızistan, son dönemde gelişen kayak merkezleriyle de komşu ülkelerle rekabet edebilecek seviyeye ulaşmıştır (Aliev, 2016). Ancak olumlu havaya rağmen, güvenlik, alt ve üst yapıdaki bir takım eksiklikler ile hizmet kalitesinde uluslararası standartların tam anlamıyla yerine getirilememesi, turizmden arzu edilen sonuçların alınmasını engellemektedir.

Turizm sektörü siyasi istikrarsızlık, güvenlik sorunu, terör gibi istenmeyen durumlara karşı oldukça hassastır. Destinasyonlarda meydana gelen her hangi bir iç karışıklık, terör veya güvensiz bir ortam turizm hareketlerini anında olumsuz etkiler. Bu tür olayların yoğun yaşandığı destinasyonlar tercih edilirken daha dikkatli incelemeler yapılır ve tercih sıralamasında en sona bırakılır (Misrahi, 2015). Çünkü herhangi bir destinasyonda barış ve güvenlik ortamı yeniden tesis edilmiş olsa bile turistler o destinasyonu seçmekte isteksiz kalmaktadırlar. Ancak doğa ve insan kaynaklı doğal afetlerin yaşandığı yerler için ise bu durum pek fazla etkili olmamaktadır (Baker, 2014).

Birçok bilim adamı turizm için destinasyonların güvenli olmasını, tüm turistler tarafından gereklilik olarak kabul edildiğini ifade etmektedirler. Hiçbir özelliği olmayan ama güvenli olan alternatif destinasyonların, güvenlik sorunu olan dünyaca ünlü bir destinasyonlara tercih edilebileceği belirtilmektedir. Çünkü seyahat ve turizm endüstrisine karşı işlenen suçlar ve terör eylemleri, ülke, şehir veya şehirlerin imajına zarar vererek ve potansiyel turistlere korku uyandırarak turizmi olumsuz etkilemektedir (Baker, 2014).

Turizm gelirleri ülkelerin ekonomik dengelerine her zaman pozitif yönde katkıda bulunmakla birlikte; en ufak bir krizden etkilenmekte ve toplamda bütçe gelirleri de negatif yönde etkilenmektedir (Sarıçay & Ünal, 2014: 17). Bunun en belirgin örneği Kırgızistan'da yaşanmıştır. Kırgızistan'da 2005 ve 2010 yıllarının bahar aylarında iktidarın devredilmesiyle sonuçlanan devrimler doğal, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi birçok faktöre karşı oldukça hassas olan turizm sektörünü olumsuz etkilemiştir. Şekil-1'de görüldüğü gibi, 2005 ve 2010 yılları turizm gelirinde önemli düşüşler gözlemlenmektedir. Kırgızistan Milli İstatistik Komitesinin verilerine göre ülkenin turizm geliri 2004 yılında 75,3 milyon ABD doları iken, 24 Mart 2005'te siyasi iktidarın devredildiği tarihte 70,5 milyon ABD doları olarak % 6 düşüş göstermiştir. Bir sonraki yıl ise turizm geliri 164,6 milyon ABD doları ulaşarak % 57 artış gerçekleşmiştir. Beş yıl sonra 7 Nisan'da başkentte, Haziran ayında da Oş şehrinde gerçekleşen olaylar turizmi etkilemiştir. Kırgızistan Milli İstatistik Komitesi verilerine göre 2009 yılı turizm geliri 239,7 milyon ABD doları iken, 2010 yılında % 38 düşerek 147,8 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Ülkedeki siyasi istikrarın sağlanması ve güvenliğin artması ile birlikte durum düzelmiş ve 2011 yılı turizm geliri % 57 artış göstererek 347,1 milyon

ABD dolarına ulaşmıştır (Siar, 2012). Aşağıda yer alan veriler dikkatlice incelendiğinde turizm sektörünün sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal olaylara karşı ne kadar hassas olduğu daha net anlaşılmaktadır.

Şekil 1: Kırgızistan'ın turizm gelirinin yıllara göre dağılımı

Kaynak: Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi (stat.kg, 2019)

Aynı şekilde 2000 yılından itibaren ülkeyi ziyaret eden turist sayısı incelendiğinde de benzer sonuç görülmektedir. Şekil-2’de Kırgızistan’ı ziyaret eden turist sayıları yer almaktadır. Buna göre ülkeye gelen turist sayıları, Kırgızistan’da siyasi kriz yaşandığı 2005 ve 2010 yıllarında önemli düzeyde azaldığı, huzur ve güven ortamının oluşturulduğu dönemlerde ise durum pozitif yönlü olduğu anlaşılmaktadır. Turizm verilerine göre 2004 yılında ülkeyi 398 bin kişi ziyaret etmişken, 2005 yılında ülkeyi ziyaret eden kişilerin sayısı 319,3 bin kişiye kadar gerilemiştir. Ziyaretçi sayısı 2006 yılında ise artarak 765,9 bin kişiye ulaşmıştır. Bu verilere göre 2005 yılında ülkeyi ziyaret eden kişi sayısı, bir önceki yıla nazaran % 20 azalırken, siyasi kriz sonucu oluşan huzur ve güven ortamı ile birlikte 2006 yılında % 58 artmıştır. Ülkede 2010 yılında yer alan siyasi olayların sonucunda da ziyaretçi sayılarında önemli farklılıklar oluşmuştur. Bu verilere göre 2009 yılında ülkeyi ziyaret eden kişilerin sayısı 1394,2 bin kişiyken; 2010 yılında 854,9 bin kişiye, 2011 yılında da 2 277,5 bin kişi olarak gerçekleşmiştir (Siar, 2012).

Şekil 2: Kırgızistan’a gelen Yabancı Ziyaretçilerin Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi (stat.kg, 2019)

Kırgızistan’da hem turizm hem de diğer alanlarla ilgili verilerin sağlıklı kayıt edilmemesi, turizm arz kapasitesi ile iç ve dış turizm talebinin belirlenmesini oldukça zorlaştırmaktadır. Aşağıda (Şekil 3) yer alan veriler ülkeye

gelen turist sayısını değil, ülkeye giriş yapan yabancıların sayısını göstermektedir. Bu veriler ziyaretçilerin ne kadarı turizm amaçlı giriş yaptığını yansıtmamaktadır. Veriler incelendiğinde Kırgızistan'ın turist pazarını başta Kazakistan ve Rusya olmak üzere BDT ülkelerin oluşturduğu, diğer ülkelerin payının ise oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Kırgızistan'ın turizm gelirinin % 90'dan fazlasını Issık Göl destinasyonu sağlamaktadır. Ancak iklim şartlarından dolayı bu bölgede turizm sezonu oldukça kısadır. Issık Göl'e gelen toplam turistlerin % 90'ı Temmuz ve Ağustos aylarında, diğer % 10'luk kısmı ise geri kalan 10 ay içerisinde bölgeyi ziyaret etmektedir (Siar, 2012).

Şekil 3: Kırgızistan'ı ziyaret eden yabancıların ülkelere göre dağılımı (2017)

Kaynak: Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi (stat.kg, 2019)

3. TURİZM İŞLETMELERİNİN ETKİN KULLANIMININA KARAR VERİLMESİ

Turizm işletmelerinin etkinliği sadece yöneticilerin bilgi ve becerilerine göre değil; sosyal, kültürel, ekonomik ve politik birçok dış faktöre göre değişiklik göstermektedir. Ancak ilgili alan yazın incelendiğinde değerlendirmeler genel olarak fiziksel verilerle birlikte insan gücüne göre yapılmaktadır (Tarlan & Tütüncü, 2001: 142). İşletmelerin faaliyetlerini etkin bir şekilde yerine getirmesi ve kaynaklarını verimli kullanabilmesi için iyi bir organizasyon yapısı, sağlıklı raporlama sisteminin kurulması, yetki ve sorumlulukların dengeli dağıtılması, insan kaynaklarının hem nitel hem nicel yönden yeterli düzeyde olması gerekmektedir (Ömürbek & Altay, 2011). Dolayısıyla objektif bir değerlendirme için farklı kriterler dikkate alınmalıdır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Metodolojisi

Kırgızistan gibi gelişmekte olan ülkeler için turizm; ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel açıdan en önemli sektörlerdendir. Bu sektördeki faaliyetler birçok unsura göre farklılık göstermektedir. Bundan dolayı hazırlanan bu çalışma Kırgızistan'ın 2013-2017 yıllarında turizmden elde ettiği verilerinin karşılaştırılması ve hangi yılların daha etkin kullanıldığını belirleme amacını taşımaktadır. Çalışmada tercih edilen yöntem ve elde edilen veriler sadece turizm için değil, diğer sektörler için de etkin ve doğru kararların alınmasına/verilmesine yardımcı olabilecek niteliktedir.

Küresel piyasada destinasyonların, işletmelerin veya kişilerin rekabet avantajı oluşturabilmeleri açısından objektif yöntemlerle karar alması büyük önem arz etmektedir. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan bu çalışma aşağıdaki metodolojiye göre sonuçlanmıştır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

İlgili alan yazın incelendiğinde önceleri karar verici konumunda olanlar genel olarak kişisel deneyimleri, öngörülerini ve sahip oldukları sınırlı bilgilere göre hareket etmekteydi. Ancak Forman ve Selly'ye (2000) göre; karmaşık ve hayati önem taşıyan kararlar için bu yöntemler hiçbir zaman tek başına yeterli değildir (Forman & Selly, 2000: 1). Bu sebeple günümüzde teknolojik gelişmelere, siyasal konjonktürlere, fırsatlara, maliyetlere ve eldeki imkânlarla göre bir takım değerlendirmeler yapılmakta ve kararlar buna göre alınmaktadır.

K. Asanova

Karar verici konumunda olan kişi veya kurumlar genel olarak belirlilik, risk, belirsizlik ve eş olasılık halinde karar verme zorunluluğunda bulunmaktadır (Can, 2015: 2-7). Tüm bunlarla ilgili karar alınırken birden fazla kriter dikkate alınır. Çoklu kriterlere göre doğru kararları verebilmek için hergeçen gün daha da geliştirilen bilgisayar programları, yetkililere büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Analitik Hiyerarşi Süreci (Analytic Hierarchy Process-AHP) Analitik Ağ Süreci (Analytic Network Process-ANP), (İdeal Çözüme Dayalı Sıralama Tekniği (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution-TOPSIS), Kara Destek Modeli olarak da adlandırılan ELECTRE (ELimination and Choice Expressing REality), Çok kriterli Optimizasyon ve Uzlaşık Çözüm (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje-VIKOR) ve Zenginleştirme Değerlendirmeleri için Tercih Sıralanma Organizasyon Yöntemi (Preference Ranking Organisation Method for Enrichment Evaluations-PROMETHEE) bu programlardan sadece birkaçıdır (Turan, 2015). Bunlardan birisi de Moora (Multi-Objective Optimization on Basis of Ratio Analysis) yöntemidir. MOORA Yöntemi, 2006 yılında W. K. M. Brauers, E. K. Zavadskas tarafından yapılan çalışmada tanıtılmıştır (Önay & Çetin, 2012: 92).

Tüm bu karar verme yöntemlerinin üstün ve zayıflıkları Önay (2015) aşağıdaki tabloyu hazırlayarak özetlemiştir (Önay, 2015: 246).

Tablo 1. Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Karşılaştırılması

Çok Kriterli Karar Yöntemi	Hesaplama Zamanı	Basitlik	Matematik İşlemleri	Güvenilirlik	Veri Türü
MOORA	Çok az	Çok basit	Minimum	İyi	Nicel
AHP	Çok fazla	Çok kritik	Maksimum	Zayıf	Karışık
TOPSİS	Orta	Orta kritik	Orta	Orta	Nicel
VIKOR	Az	Basit	Orta	Orta	Nicel
ELECTRE	Fazla	Orta kritik	Orta	Orta	Karışık
PROMETHEE	Fazla	Orta kritik	Orta	Orta	Karışık

Yukarıdaki tablo (Tablo-1) incelendiğinde de en az iki alternatiften birinin seçilmesi için en uygun yöntemin Multimoora olduğu anlaşılmaktadır. Multimoora tekniği ile karar verilirken genel olarak altı aşamalı işlemlerden sonra sonuca ulaşılır (Önay, 2015). Bu aşamalar şu şekilde özetlenmektedir:

- 1. Aşama:** Bu aşama doğru sonuca ulaşabilmek için öncelikle alternatiflere ait kriterlerin belirlenmesi ve bunlara ait verilerin toplanması aşamasıdır. Gerekli olan verilere ulaşıldıktan sonra karar matrisi oluşturulur.
- 2. Aşama:** Karar matrisi oluşturulduktan sonra her bir kriterin kareleri toplanır ve karekökü hesaplanarak kriterlere bölünür ve yeni bir karar matrisi oluşturulur.
- 3. Aşama:** Araştırmanın bu aşamasında alternatif ve kriterlerin normalleştirilmiş değerleri hesaplanarak kriterlerin yönü belirlenir. Burada kriter alternatifte avantaj sağlayacaksa maksimum, dezavantaj oluşturacaksa da minimum olarak belirlenir.
- 4. Aşama:** Bu işlemlerden sonra minimum ve maksimum değerler toplanır. Toplanan maksimum kriterlerin değerinden minimum değerler çıkarılır. Normalize matrisi oluşturulduktan sonra oran metodu ile sıralama yapılır.
- 5. Aşama:** En uygun karar verebilmek için oran metoduna ek olarak referans noktası teorisi (yaklaşımı) de tercih edilir. Bunun için her kriter için, amaç maksimizasyon ise maksimum noktalar, amaç minimizasyon ise minimum noktalar olan, referans noktalar belirlenerek referans noktasına göre ayrı bir sıralama yapılır.
- 6. Aşama:** Tüm işlemler bittikten sonra kriterlere göre alternatiflerin en iyi şekilde sıralamak için tam çarpım formu yaklaşımı ile yeni matris oluşturulur. *Tam Çarpım Formu Yaklaşımı* gerçekleştirilirken karar matrisindeki minimum değerler bölünür, maksimum değerler ise çarpılarak sonuca ulaşılmaya çalışılır. Elde edilen veriler büyükten küçüğe doğru sıralanarak işlem tamamlanır (Ceyhan & Demirci, 2017; 288).

3.3. Araştırmanın Bulguları

Araştırma için gerekli olan veriler Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinin (stat.kg, 2019) resmi internet sitesinden elde edilmiştir. Elde edilen veriler kullanılarak aşağıdaki tablo hazırlanarak karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 2. 2013-2017 Yıllarına Ait Veriler ve Karar Matrisi

YILLAR	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Oda Fiyatı	Doluluk Oranı	Personel Sayısı
2013	146	2851	1315	13,0	1643
2014	171	3084	1367	19,3	1693
2015	184	3951	1449	17,9	1641
2016	176	4062	1370,5	16,5	1512
2017	172	4229	1558,5	14,7	1235

Yukarıdaki veriler kullanılarak Multimoora yöntemiyle Kırgızistan'ın son beş (5) yıl içerisinde göstermiş olduğu turizm faaliyetleri değerlendirilmiştir. Değerlendirme için öncelikle verilerin karar yönü belirlenmiştir. Az personel ile çok iş yapılması tüm kurumlar tarafından dikkate alındığından personel sayısı minimum diğer veriler ise maksimum olarak kabul edilmiştir. Yıllara ve elde edilen verilere göre karar yönü için **Tablo-3** hazırlanmıştır.

Tablo 3. Yıllara Ait Verilerin Karar Yönü, Karelerin Toplamı ve Toplamın Karekökü

Karar Yönü	Max	Max	Max	Max	Min
YILLAR	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Oda Fiyatı	Doluluk Oranı	Personel Sayısı
2013	21316	8128201	1729225	169,0	2699449
2014	29241	9511056	1868689	372,5	2866249
2015	33856	15610401	2099601	320,4	2692881
2016	30976	16499844	1879641	272,3	2286144
2017	29584	17884441	2430481	216,1	1525225
Kareler Toplamı	144973	67633943	10007637	1350,24	12069948
Toplamın Karekökü	380,75	8223,99	3163,48	36,75	3474,18

Karar matrisi ve karar yönüne karar verildikten sonra araştırma için gerekli olan normalize matrisi oluşturulmuştur. Bu matristeki değerler, kriterlerin toplamının karekökü yıllara ait değerlere bölünerek elde edilir. Bu işlem tüm alternatif yıllar ve kriterler için tekrarlanarak Tablo-4'te belirtilen normalize motrisi oluşturulur.

Tablo 4. Normalize Matrisi

Karar Yönü	Max	Max	Max	Max	Min
YILLAR	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Oda Fiyatı	Doluluk Oranı	Personel Sayısı
2013	0,383	0,347	0,416	0,354	0,473
2014	0,449	0,375	0,432	0,525	0,487
2015	0,483	0,480	0,458	0,487	0,472
2016	0,462	0,494	0,433	0,449	0,435
2017	0,452	0,514	0,493	0,400	0,355

K. Asanova

Araştırmanın bundan sonraki aşamasında alternatiflere (yıllara) ait her bir maksimum değerler ile minimum değerler ayrı ayrı toplanır. Bu işlem tamamlandıktan sonra maksimum değerlerin toplamından minimum değerler çıkarılarak oran metoduna göre sıralama yapılır. Oran metoduna göre yapılan sıralama sonucunda ise Tablo-5 hazırlanır.

Tablo 5. Oran Metoduna Göre Alternatiflerin Sıralaması

YILLAR	Y _i * (Oran Metodu Değerleri)	Sıralama
2013	1,027	5
2014	1,294	4
2015	1,437	2
2016	1,403	3
2017	1,503	1

Multimoora tekniği ile karar verilirken veya alınırken oran metoduna göre sıralamanın yapılması tek başına yeterli görülmemektedir. Maksimizasyon için maksimum noktalar, minimizasyon için içe minimum noktalar belirlenerek referans noktaları hesaplanır ve buna göre sıralama yapılır. Yapılan işlem sonucu ise Tablo-6'da gösterilmektedir.

Tablo 6. Referans Noktalarına Ait Tablo

Karar Yönü	Max	Max	Max	Max	Min
YILLAR	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Oda Fiyatı	Doluluk Oranı	Personel Sayısı
2013	0,383	0,347	0,416	0,354	0,473
2014	0,449	0,375	0,432	0,525	0,487
2015	0,483	0,48	0,458	0,487	0,472
2016	0,462	0,494	0,433	0,449	0,435
2017	0,452	0,514	0,493	0,4	0,355
Referans Noktaları	0,483	0,514	0,493	0,525	0,355

Yukarıdaki tablo hazırlandıktan sonra alternatifler arasından en doğru karara ulaşabilmek için referans noktasına göre sıralamanın yapılması da gerekir. Bu işlemi gerçekleştirmek için her bir kriterin referans noktasındaki değerlerinden alternatifte yer alan rakamlar çıkarılarak maksimum değerler hesaplanarak yeni bir karar matrisi oluşturulur. Burada yer alan rakamlarda büyükten küçüğe doğru sıralanarak referans noktası yaklaşımına göre en doğru olan tercih yapılır.

Tablo 7. Referans Noktası Yaklaşımına Göre Sıralanması

Karar Yönü	Max	Max	Max	Max	Min	Maksimum Değerler	Referans Noktası Sıralaması
YILLAR	Otel Sayısı	Oda Sayısı	Oda Fiyatı	Doluluk Oranı	Personel Sayısı		
2013	0,100	0,167	0,077	0,171	0,118	0,171	1
2014	0,034	0,139	0,061	0,000	0,132	0,139	2
2015	0,000	0,034	0,035	0,038	0,117	0,117	4
2016	0,021	0,020	0,060	0,076	0,080	0,080	5
2017	0,031	0,000	0,000	0,125	0,000	0,125	3

Oran ve referans noktası yaklaşımına göre sıralama yapıldıktan sonra araştırma için nihai karara ulaşmak için “Tam Çarpım Formu Yaklaşımına” göre sıralamanın yapılması gerekmektedir. Bu işlem yapılırken minimum değerler kriterlere bölünürken, maksimum değerlerde kriterlere çarpılarak gerekli olan veriler elde edilir. Yapılan işlem sonucunda ise aşağıdaki tablo (Tablo-8) hazırlanır.

Tablo 8. Tam Çarpım Formu Yaklaşımına Göre Sıralama Tablosu

BÖLGELER	Tam Çarpım Formu Değerleri	Sıralama
2013	0,041	5
2014	0,078	4
2015	0,110	2
2016	0,102	3
2017	0,129	1

Tam Çarpım Formu Yaklaşımı işlemi yapıldıktan sonra elde edilen verilerin baskınlık karşılaştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu işlemi gerçekleştirmek amacıyla aşağıdaki Tablo-9 hazırlanmıştır. Tabloda üç farklı yöntem ile elde edilen verilerin hepsi yıllar bazında değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda Kırgızistan’da turizm işletmelerinin en etkin 2017 ve 2015 yıllarında kullanıldığı, en başarısız sonuçların ise 2013 yılında olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9: Baskınlık Karşılaştırma ve Sıralama Tablosu

YILLAR	Oran Metodu	Referans Noktası	Tam Çarpım Formu	Multi Moora Yöntemi
2013	1,027	0,171	0,041	1,239
2014	1,294	0,139	0,078	1,511
2015	1,437	0,117	0,11	1,664
2016	1,403	0,08	0,102	1,585
2017	1,503	0,125	0,129	1,757

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Birden fazla sektörün ve iş kolunun gelişmesine katkı sağlaması; sosyal, kültürel, ekonomik ve çevre üzerine yapmış olduğu olumlu katkılardan dolayı son zamanlarda en fazla önemsenen sektör turizmdir. Bu sektörden en etkin şekilde yararlanmak isteyen kişi ve kurumlar sürekli birbirleriyle yarış halindedirler. Bu durumda başarı elde edebilmek için ise geçmiş dönemlerin doğru analiz edilerek geleceğe yönelik doğru plan ve politikaların belirlenmesi gerekmektedir. Alan yazında bu konuyla ilgili birçok çalışmanın yapıldığı ve ileride de benzer

K. Asanova

çalışmaların yapılacağı da bilinmektedir. Yapılan çalışmalarda turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin etkinliği genel olarak girdi-çıkıtı yaklaşımı ile değerlendirildiği görülmektedir (Dilber, 2007). Değerlendirme yapılırken dikkate alınan diğer bir husus ise işletmelerin faaliyetleri sonucunda ülke ekonomisine sağladığı döviz girdisi ve oluşturduğu istihdam gibi kriterlerdir (Maden ve Ertürk, 2019). İşletmelerin oda sayısı, satış fiyatı, doluluk oranı ve faaliyetlerin kaç personel ile yürütüldüğü gibi konular pek dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır.

Hazırlanan bu çalışmada Kırgızistan'ın eşsiz doğal güzellikleri, kültürel çeşitliliği ve zengin tarihi varlıklarının olduğu görülmektedir. Ancak alt yapıdaki bir takım yetersizlikler, siyasi istikrarsızlıklar, uluslararası standartlara uygun tesis ve hizmet kalitesinin olmaması gibi farklı nedenlerden dolayı turizmden henüz arzu edilen düzeyde faydalanmayı engellemektedir. Kırgızistan'ın coğrafi konumu, iklim şartları da turizmin gelişmesini ve hedeflenen gelirin elde edilmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca sosyo-kültürel açıdan oldukça avantajlı bir konuma sahip olan Kırgızistan'da tanıtım ve pazarlama sorunlarının olduğu, uluslararası arena da hak ettiği değeri bulamadığı da görülmektedir.

Tüm bu avantaj ve dezavantajlar dikkate alınarak turizm alanında her geçen gün daha da gelişen Kırgızistan, 2013-2017 yıllarında turizmden elde ettiği veriler kıyaslanmıştır. Daha önceki karşılaştırmalar genel olarak sadece gelen turist sayısı ve turizmde elde edilen gelire göre yapılmıştır. Ancak böylesi değerlendirmeler hiçbir zaman tek başına yeterli kabul edilmemektedir. Etkin bir değerlendirme yapabilmek için tesis sayısı, doluluk oranı, oda fiyatı ve istihdam edilen personel sayısı gibi diğer unsurların da dikkate alınması gerekmektedir. Bundan dolayı hazırlanan bu çalışmada kullanımı oldukça kolay olmasının yanı sıra en sağlıklı sonuçların alındığı Multimoora yöntemi tercih edilmiştir. Multimoora yöntemi, birden fazla kriterin farklı alternatiflere göre kıyaslanmasına imkân tanımaktadır. Bundan dolayı öncelikle Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesinden turizm ile ilgili gerekli veriler elde edilmiş ve MS EXCELL yardımıyla Multimoora yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Kırgızistan'ın turizm etkinliği *oran, referans noktası ve tam çarpım formu* yaklaşımına göre sıralaması yapılmıştır. Yapılan işlemler sonucunda Kırgızistan için en etkin yılın 2017, en başarısız yılın ise 2013 olduğu görülmüştür.

Hazırlanan çalışma elde edilen istatistiki veriler, ulaşılan kaynak, tercih edilen yöntem ve yapılan analizlerle sınırlıdır. Buna benzer eksikliklerin tespit edilmesi ve giderilmesi gelecekte daha sağlıklı sonuçlara ulaşmayı kolaylaştırabilir. Ayrıca çalışma her ne kadar Kırgızistan ve turizm sektörü için yapılmış olsa da tercih edilen yöntem ve kullanılan veriler, hem diğer bölgeler hem de farklı sektörler için rahatlıkla uygulanabilecek niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Aliev, N. (2016). Kırgızistan'da Dış Turizm, www.aa.com.tr/dunya/kirgizistan, E. Tarihi: 14/03/2018.
- Baker, D. M. (2014). The Effects of Terrorism on the Travel and Tourism Industry. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 2(9), 58-67.
- Can, M. (2015). Karar Teorisi. B. Yıldırım, & E. Önder içinde, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri* (s. 1-13). Bursa: Dora Yayınevi.
- Ceyhan, İ. F., & Demirci, F. (2017). Multimooora Yöntemiyle Finansal Performans Ölçümü: Leasing Şirketlerinde Bir Uygulama. *Bartın Üniversitesi İİBF dergisi*, 8(15), 277-296.
- Dilber, İ. (2007). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 205-220.
- Forman, E., & Selly, M. (2000). *Decision by Ojectives*. Pittsburgh: Expert Choice Inc.
- Maden, S. I., & Ertürk, M. (2019). Türk Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkileri Üzerine Dönemsel Bir Değerlendirme. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(3), 180-193. doi:10.26677/TR1010.2019.111
- Minbaeva, A. (2010). Kırgızistan Turizm Potansiyelinin Belirnenmesi ve Uygulanabilecek Turistik Ürün Çeşitleri. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Misrahi, T. (2015). *How tourism hotspots can bounce back after terrorist attacks*. <http://english.alarabiya.net/en/business/aviation-and-transport/2015/07/12/How-tourism-hotspots-can-bounce-back-after-terrorist-attacks.html>, E. Tarihi: 23/05/2019.
- Ömürbek, V., & Altay, S. Ö. (2011). Turizm İşletmelerinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin İncelenmesi ve Manavgat Bölgesindeki Beş Yıldızlı Otelde Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 379-402.
- Önay, O. (2015). Moora. B. Yıldırım, & E. Önder içinde, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri* (s. 245-257). Bursa: Dora Yayınevi.
- Önay, O., & Çetin, E. (2012). Turistik Yerlerin Popülaritesinin Belirlenmesi: İstanbul Örneği. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 23(72), 90-190.
- Özdil, T. (2008). *Kırgızistan'da turizm eğitiminin mevcut durumu, sorunları ve çözüm önerileri* (s. 59-61). içinde Kırgızistan: KTMÜ Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu.
- Sarıçay, N. S., & Ünal, M. (2014). *Krizlerin Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri*. http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6426_1480068560.pdf, E. Tarihi: 23/04/2019.
- Siar. (2012). ИССЛЕДОВАНИЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (Kırgızistan Turizm Sektörünün Araştırılması): <http://siar-consult.com/wp-content/uploads/Issledovanie-turisticheskoi-otrasli-24.12.12.pdf> E. Tarihi: 23/04/2019.
- Sönmez, S. F. (2017). Turizm, Terörizm ve Siyasi İstikrarsızlık. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28(1), 110-137. doi:10.17123/atad.316092
- stat.kg. (2019). Tourism in Kyrgyzstan: <http://stat.kg/en/publications/sbornik-turizm-v-kyrgyzstane/>, E. Tarihi: 23/05/2019.
- Tarlan, D., & Tütüncü, Ö. (2001). Konaklama İşletmelerinde Başarım Değerlendirmesi ve İşdoymu Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 141-163.
- Turan, G. (2015). Çok Kriterli Karar Verme. B. Yıldırım, & E. Önder içinde, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri* (s. 15-20). Bursa: Dora Yayınevi.
- UNESCO. (2018). *Kyrgyzstan*. <http://whc.unesco.org/en/statesparties/kg>. E. Tarihi: 03/12/2018.
- wikipedia. (2019). Kırgızistan: <https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1rg%C4%B1zistan> E. Tarihi: 30/04/2019.
- Yılmaz, A., & Daşman, A. (2010). Saymalı Taş'ın Bronz Dönemi Petroglifleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(5), 143-159.

K. Asanova

Yurdigül, Y., & Ayhan, N. (2018). Simgesel Bir İletişim Aracı Olarak Manas Destanının Anıtlaştırılması (Bişkek Manas Anıtları Analizi). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(22), 1889-1902.

Жениш, Н. (2017). *Туристическая отрасль в Кыргызстане: тенденции и вызовы (Kırgızistan'da Turizm Sektörü: Eğilimler ve Zorluklar)*. https://ucentralasia.org/Content/Downloads/UCA-IPPA-WP42_RUS.pdf E. Tarihi: 20/05/2019.